

A GAZDÁSZAT FOGALMÁNAK KIFEJLŐDÉSE AZ ÚJ KORBAN.

Korunk tudománya — első tekintetre — megzavaró és elkábító ellentétekben látszik mozogni, de egy mélyebb betekintés annak legbelsőbb lényegébe, arra tanít minket, hogy nagy méretű, ép oly széles, mint mély értelmi haladás vonul azon végig, t. i. az élet és a fejlődés, az ember és a világ, a szellem és az anyag törvényeinek egységükben való felismerése felé!...

Az inductiv módszer cultusa, a mily természetszerű reactiót képvisel a jelen század elején uralomra jutott deductiv módszer kizárólagos tekintélye ellenében: ép úgy szolgált ugyanazon igazság megismerésének, a melyet a deductiv módszer kiindulási pontul használt, t. i. az egységnek és összhangnak, szellem és anyag között.

Azon egységnek és összhangnak felismerése az inductio útján, mindazonáltal a természeti világ életének törvényeit oly világosságba helyezte: hogy azt, mit a deductiv módszer mellett csak elvonás és következtetés útján lehetett állítani és véleményezni (dogmatismus), az inductio mint positiv tény hozta tudomásunkba (positivismus).

Azt a deductiv módszer mellett is tudtuk ugyan, általában véve, hogy a természet határozott törvények uralma alatt áll, — de azt csak az inductio demonstrálta, hogy az egész mindenséget átható törvényszerűség: organikus kölcsönhatásban nyilvánul szellem és anyag között, hogy a szellemvilág törvényeinek megértés, az anyagi világot határozó törvények egyidejű megismerése nélkül, lehetetlen.

A szellemi és anyagi világ ezen organikus kölcsönhatásának megismerése vezetett a *szabadság* alapfogalmának megfelelő átértésére, — az avval egybekapcsolt óriási tévedések felismerésére.

A természeti világ élettörvényeinek megismerése, valamint ezeknek az ember világra való organikus befolyásában felismert szerepköre: szükségképen kiábrándították a modern emberiséget a mult század

francia, s a jelen század német bölcselete által megalkotott szabadságeszmény cultusából.

Az ébredés első percei természetszerűleg az ellenkező végre ragadtak, s a szabadságeszmény teljes megtagadása mellett: a vak törvényszerűség cultusához vezettek.

Az ember szerepét, szemben a természeti világ törvényszerűségével: annak való feltétlen meghódolásban keresték és találták meg. Ez a modern materialismus evangéliumának alyaptana.

De a látszólag — a másíthatlan természeti törvényszerűség sziklájához lelánczolt Prometheus — nem hiába kozta le az égből az isteni szikrát! Ez lángra gyújtja a világot, s annak tüzéből — megtisztulva a materialismus sa'akjától: Phönixként száll ki a modern szabadságeszménye.

Ezen eszmény sem az individualis autocratiában, sem pedig a «materia» bálványá előtti feltétlen meghódolásban keresi a szabadságot: hanem az emberi fejlődés biztosítékául szolgáló feltételek valóításában és azok megszerzésében, az egyén részére.

A gazdaszat fogalmának genetikus kifejtése azt tanúsítja, hogy a községek a földmívelés, a mezőgazdaszat fejlődését garantirozni bivatott intézmények: úgy a városok, viszont az iparos munka fejlődésének biztosítására szolgáló társadalmi alakulatok.

A földmívelést üző társadalmi keretek fejlődésében a tekintély és traditio alaptényezőinek kapcsolata nyilvánul a földterülettel, mely kapcsolat közvetlensége folytán az uralkodó tekintélyt és traditiót fentartó és képviselő társadalmi keretek természetszerű önzése akadályozza meg a haladó fejlődést a szabadságeszménye felé: úgy hogy a földmívelési munkaszervezet a társadalmi vezérelemek autokratikus önkényének terévé lesz.

Az iparos munkát üző társadalmi keretek kapcsolata a földterülethez ugyan, szintén mellőzhetlen általános feltételként szerepel. valamint a tekintély és traditio is össze van fűzve a területi viszonyokkal: mindazonáltal úgy az illető társadalmi keretek, valamint a tekintély és traditio kapcsolata a földterülethez nem oly közvetlen, miként a földmívelésnél. Ennél fogva a concret társadalmi keretek kibővülésével beálló fejlődés igényei, a tekintély és traditio fentartóiként szereplő uralkodó társadalmi keretknél, nem találnak oly rideg ellenállásra, a munkaszervezet kifejlődése nem esik oly mérvben áldozatul azok individualis önzésének.

Az iparos munka fejlődési igényei, a társadalmi keretek kibővülésével abban állanak, hogy a munkaszervezet háborítlan fejlődésben haladhasson előre, s tölthesse be a társadalmi fejlődés haladó igényei által elébe szabott hivatást.

A munkaszervezet két nagy tagozataként a munkafelosztást és munkaegyesítést ismerjük, melyek organisatiója az iparos munka közjogi kereteiben, vagyis a városokban: az uralkodó társadalmi szerkezet fejlődésének és alakulásának szellemében mehetett csak végbe.

A városok társadalmi szerkezetének kifejlődése és megalakulása a privilegiumok, vagyis közjogilag védett individualis fejlődés szellemében ment végbe, minek gyümölcsét képezte azon szervezeti alapelv leszűrődése: hogy a városok az uralkodó társadalmi közhatalom szerkezetének rendjében, egy jogi személyt képező zárt testület szerepét viselik.

Ezen szervezeti alapelv mellett kellett szükségképen az ipar társadalmi munkaszervezetének is megalakulni

Az iparos munkát üző társadalmi elemek is oly zárt testületekbe szervezkedtek, a melyek külön jogi személyként foglaltak állást a városi közélet szerkezetében. Ez a *céhek* genetikus fejlődésének menete Európában, illetőleg annak középkorában.

Az iparos munka szervezete a társadalmi fejlődés kibővülésével, a céhek társadalmi formájában megy végbe: a tekintély és a traditio a céhek szervezeti formáiban emelkedik érvényre, azokon belül alakítja meg a munkafelosztás és munkaegyesítés kategóriáit, a konkrét társadalmi keretek fejlődési igényei szerint.

Az iparos munka ezen szervezkedése teljesen azonos a társadalom azon korszakbeli igényeivel. Ugyanis a törzsszerkezet vérségi közkötelékéből, a feudalismus földhözkött közkötelékébe való átmenet korszakában, — midőn a tekintély és traditio a vérségi kötelék kítárgult kereteiből a földterülethez fűződik: szükségét érezte a társadalom egy oly szervezkedésnek is, mely nemcsak az uralkodó földhözkött tekintély és traditio szük keretein belül maradjon, hanem a fejlődési igények által megszült új társadalmi életezőlokhoz fűződjék. Az új társadalmi életezőlok által megszült igények sorába tartozik az iparos munka szervezkedése is.

Azon szervezkedés, első fejlődési korszakában: az uralkodó földhözkött tekintély és traditio elleni közdelem képét mutatja. A közdelem a fejlődés igényeinek biztosítására irányul. A kivivott biztosítékok alakja: a terület urától megnyert privilegium.

A privilegiumok fogalma tehát, azok genetikus fejlődésének megfigyelése után nem az, — a mely a modern társadalom köztudatában mai napság helyt foglal, t. i. a közönséggel, szabatosabban a közérdekkel szemben biztosított individualis jog; hanem épen ellenkezőleg — közjogi biztosíték az iparos munka fejlődési igényeinek — a közérdek szempontjából való megvédésére.

A privilegiumok ezen fogalma, modern fejlődésük színvonalán is megtalálja kifejezését a találmányi szabadalmakban, melyek szinte csakis a modern fejlődés főmotorai, t. i. «a találmányok» fejlődési igényeinek megvédésére szolgáló intézményt képeznek.

A céhek és a céhprivilegiumok, tehát, az iparos munka fejlődésének intézményes biztosítékai voltak. Azok rendeltetése abban állott, hogy az iparos munka szervezetét oly állandó keretekbe foglalják, melyeken belül a munkafelosztás munkaegyesítés, a tekintély általi nevelés és vezetés, a traditio karjain fentartva és fejlesztve: az emberiség nagy missiójának betöltését szolgálják, t. i. az anyag minél tökéletesebb meghódítását, az emberi életezőlok valószínűsítéséhez szükséges feltételeknek biztosítására.

Ezen nagy missio lelkes átértése adta meg a középkor delén, a városok fejlődésének azon óriási lendületet, mely azokat a kulturális haladás oly — mai napig sem túlhaladt — fokozatára emelte; azokban a műipart és művészetet oly bámulatos tökélyig fejlesztette, hogy annak alkotásai ma, fenmaradt kevés romjaikban is, örök becsü és érvényességű mintákként szolgálnak napjaink műiparának és művészetének!

A céhrendszer tehát mint társadalmi intézmény, az európai emberiség középkorában teljesen betöltötte missióját: megadta az ipar fejlődésének biztosítékait, tehát megvalósította az iparszabadságot.

A szabadság organikus fogalma, a határozott életezőlok által megszabott, s határozott formák útján biztosított fejlődés: a céhrendszerben — ennek virágkorában — teljesen megtalálja valóságát.

A céheknek, mint az iparos munka konkrét társadalmi keretének éltető lelkét: az iparos munkának, mint társadalmi életezőlt képező hivatásnak ápolása — képezte. Az iparos hivatás mint életezőlt szabta meg az egyes tag működési körét, annak fokozatos haladását természetszerű tagozatban (tanonc, legény, mester).

A céhek intézményes szerkezete volt azon határozott forma, mely az iparos munka sikeres üzésének, vagyis úgy a sikeres terme-

lésnek, mint a sikeres forgalomba hozásnak és fogyasztásnak biztosítására szolgált.

Határozott társadalmi életezel és határozott társadalmi életforma volt azon két tényező, mely a czéhrendszert, mint az ipar középkori munkaszervezetét áthatotta, — az ipar biztosított fejlődését, vagyis a valódi iparszabadságot megvalósította.

A határozott társadalmi életezelnek és az általa betöltött életformának élő működése: a tekintélynek — s fentartása: a tradíciónak műve.

Ezen társadalmi alaptényezők nélkül azon organikus erők, melyeket a határozott életezel és életforma képvisel: érvényre nem emelkedhettek volna.

A tekintélynek és tradíciónak, a városok közéletében társadalmi képviselői: az uralkodó városi társadalom, illetőleg annak vezérelemei.

A haladó fejlődés tehát az ipar munkaszervezetében, vagyis a munkafelosztásban és — egyesítésben, termelésben és fogyasztásban — attól függ: mennyiben hatja át a városi közélet vezérelemeit a czéhek valódi rendeltetésének, vagyis az ipar fejlődése biztosításának tudata, s az ebből folyó kötelességérzet az összeség és egyesek irányában.

A míg azon tudat és kötelességérzet fenmarad az uralkodó városi társadalom kebelében: addig a tekintély és traditio kezelése, az iparos munkaszervezet körében a szabadság valódi érdekeinek szolgál. Ugyanis a városi társadalom, mint uralkodó tekintély az ipar haladó fejlődésének ezsménye által vezéreltetve fogja megszabni, s mint uralkodó társadalmi tradítiót fogja fentartani az iparos társadalom egyes tagjai által betöltendő concret életezelokat; fogja megszabni és fentartani azt, hogy ki működjék önállóan mint «mester», ki működjék közre másnak vezetése alatt mint «segéd», és végre mikép történjék az új nemzedék nevelése és tanítása az iparra, vagyis a «tanoneczképzés» mily módon teljesíttessék. A munkaszervezet formái keretei mindaddig, a míg az ipar fejlődése biztosításának ezsménye által vezéreltetik az uralkodó városi társadalom: az ipar haladó fejlődésének intézményes biztosítékai lesznek, a melyek védszárnyai alatt úgy az összeség, mint az egyes háborítlan fejlődést élvezhetnek, s biztos védelmet lelnek az élet esélyei ellenében.

Az ipari munkaszervezet ezen fejlődési fokozaton, a közigazgatási autonómia és selfgovernment képét mutatja, ellentétben a mező-

gazdászati terén ugyanezen korszakban. — mint fentebb kimutattuk,* már uralomra került közgazdászati autocratiával.

De a renaissance korszakban először felemelkedett antik individualismus, a mint az új korban mind nagyobb tért foglalt el a szellemekben: a közös rendeltetés, s ebből folyó közös hivatásbeli kötelességérzet szellemét szorította vissza a városi társadalmakban is.

A mint az individualismus szelleme uralomra került: a tekintély és traditio kezelése az ipar munkaszervezetében is megfosztatott a szabadság és haladó fejlődés érdekeit szolgáló missiójától, s az individualis érdek szűk medrü áramlatába került. Az individualis egoismus lett az ipar munkaszervezetét vezérlő tekintélynek és traditiónak irányító szelleme: mi által a közgazdászati autonomia és selfgovernment, az ipar munkaszervezetében szinte autocratiává lett!

Ezen fejlődési folyamat okozta azt, hogy a cözrendszer az új kor delén, már nem a socialis autonomia és selfgovernment, hanem ellenkezöleg a legkorlátoltabb és legszűkkeblübb socialis autocratia intézményeként látjuk szerepelni, melynek ellenében a modern democratiának a leghatározottabban kellett harciba lépnie!

A tekintélyt és traditiót az ipar munkaszervezetében képviselő társadalmi vezérelemek ugyanis, a munkaszervezet rendjét nem a társadalmi közérdek szolgálatának czélja és hivatása szellemében érvényesítették; hanem azt az általuk képezett uralkodó társadalmi keret hatalmi érdekeinek szolgálatába hajtották.

Az ipar munkaszervezetét, az uralkodó társadalmi keretek (patriusai családok) a városokban arra használták fel, hogy a munkafelosztást és munkaegyesítést, a termelést és fogyasztást, hatalmi érdekeik szerint korlátozzák, s azt azon érdekből kizsákmányolják.

Ezen fejlődési állapotot találta meg az újkorban, a renaissance, az ókori caesarismus emlékeit felelevenítő korszakának befolyása következtében felemelkedett fejedelmi autocratia formáját mutató államhatalom. Az ipar munkaszervezetének alapelveként a selfgovernment rendszerét visszaállítani: ahhoz ezen államszervezetnek sem akarata, sem hajlama nem lehetett. Az államhatalom szemben azon közgazdászati autocratiával, csakis annyiban bocsátkozott küzdelembe, hogy az uralkodó lokalis társadalmi tényezők autocratiáját, a központi államhatalom, és az uralkodó társadalmi rend, vagyis a «nemesség» fogalmába

* M. Philos. Szemle 1886. IV.—V. füzet.

zárt földbirtokos osztály érdekeinek szempontjából, korlátozásoknak vetette alája.

Az autocrata államhatalom ezen első «közgazdasági» működése, a gazdasági élet benső törvényeinek sejtelve nélkül, s kizárólag az uralkodó társadalmi rend és a központi hatalom érdekeinek szempontjából történt csak ugyan: mindazonáltal kiindulási pontjává lett egy nagyszerű fejlődésnek az emberiség rendeltetésszerű életfolyamában, a mely fejlődés egy új ismeretkört, egy új világot teremtett az emberi tudat körében, t. i. a közgazdaszat tudományát.

A kifejlődött központi államhatalom ugyanis a renaissance korokban virágzásuknak delén levő városokban kifejlődött hatalmas polgári középosztály s öntudatosan szervezett lokális hatalmát, a renaissance kor vége felé, az indiai út és Amerika felfedezésével, az onnét Európába áradó aranyfolyóval, oly nagy mérvben tapasztalá emelkedni: hogy azzal szemben korlátozó intézkedésekhez nyulni, az uralkodó társadalom, vagyis a nemesség uralma fentartásának érdekében, mellőzhetlennek látszott.

De másrészt ismét az Amerikából beöznlő aranyfolyó, az iparos munka termékeinek értékét roppant mérvben felemelvén, a központi államhatalom, az állami népesség jólétére eddig kizárólagos alaptényezőnek tartott mezőgazdasági termelés mellett: az iparos munka termékeinek, az általuk az állam területére beöznlő nemes érez tömegnek jelentőségét, roppant mérvben tapasztalták emelkedni.

Ezen kettős mozzanat volt az, mely az államhatalom kezelőiben, a gazdasági fejlődés államhatalmi érdekekből való jelentőségének tudatát, s annak szükségét felébreszté: miszerint passiv tétlenséggel a gazdasági fejlődést, a legvitálisabb államhatalmi érdekek szempontjából is, nézni nem lehet, nem szabad.

Az államhatalom kezelői belátták azt, hogy a coneret gazdasági állapot: hatalmi tényező akkor is, ha ninesen földbirtokhoz füzve, melylyel az állami közhatalomnak számolnia kell! S ennek felismerésével megnyílt a gazdasági élet egy egész új világa.

Az emberi társadalom coneret gazdasági állapota ugyanis mindaddig kizárólag, elválaszthatlan és feltétlen kapcsolatban állott a földterülettel. Természetszerűleg nem lehetett a társadalmi fejlődés és szervezkedés is, — miként azt már kifejtettük volt — más, mint a földterülethez kötött. A társadalmi szervezet uralmi formái is csak a földterülethez füzöttek lehettek. A földtulajdon intézménye lehetett

csakis azon egyetlen tényező, melyre a társadalmi szervezetet alapítani lehetett.

A renaissance korbeli felfedezések és találmányok, az új világból Európába áradó arany folyó azonban, annak bizonyosságát szolgáltatták: hogy nemcsak a földtulajdon, hanem a nemes érzek tömegét az országba vonzó iparos munka is egy oly alaptényező, a melylyel a közhatalomnak számolnia kell, melyet a közhatalom fentartásának érdeke is sürgősen parancsol nemcsak tekintetbe, hanem közvetlen állami befolyásolás alá venni.

A mint ennek belátásáig emelkedtek a közhatalom kezelői, megkezdtek az ipari munkaszervezet rendjének, a közhatalmi érdekek tekintetéből való befolyásolását. Ezen befolyásolás szemben találta magát — már akkor — nem a társadalmi selfgovernment életerős szervezeteit, hanem a társadalmi vezérelemek uralomra került önző magánérdekeinek szolgálatába került munkaszervezeteket, vagyis a missiójuktól már eltért cézheket. Ezekkel szemben az államhatalom kezelői nem annyira harcra, mint inkább alkuba bocsátkoztak, — mert a társadalmi selfgovernment eszményét a mint nem értették, úgy idegenkedtek attól, — tehát inkább rokonszenveztek a munkaszervezet rendjében uralomra került irányzattal, mely szinte az uralmi és hatalmi érdekeket ápolta, s nem a biztosított fejlődés, vagyis a szabadság érdekeit.

Mindazonáltal igaztalanok lennének az újkori államférfiak iránt, ha azt állítanók, hogy ők az ipar munkaszervezetének rendjében a biztosított fejlődés eszméjét fel nem fogták. Korántsem, csakhogy ők azon téves felfogásnak lettek rabjai, hiszen a közgazdászat tudománya abbe jének első betüit kezdték csak felismerni: miszerint az iparnak és munkaszervezetének célja és rendeltetése abban áll, hogy a nemes érzek tömegét az országba vonja! Tehát az ipar fejlődésének biztosítását abban keresték, hogy annak számára határozott fogyasztási kört, vagyis piacot szerezni és biztosítani igyekeztek. Ennek elérése végett az állami közhatalom eszközeit vették igénybe, s az állam területével egy oly különös fogyasztási körnek nyilvánították, melynek hatásait más állam iparosa át ne léphesse, másrészt azonban ismét a saját állam iparosa ép ellenkezőleg minél nagyobb fogyasztási kört kereshessen fel. Ez a védvámok és kiviteli praemiák rendszere, vagyis az u. n. mercantilismus.

A közgazdászat fogalma a mercantilismus iskolájában ünnepelte

első megszületését. S bár azon formában, a mint felállított, téves is, nem nélkülözötte az igazság magvát. Ugyanis az emberi munka mint szervezett működés, vagyis az ipar, fel lett ismerve, mint értéket létesítő erő, valamint fel lett ismerve annak a társadalom összeségére, annak közhatalmi szervezeteire az államokra való határozó befolyása; sőt fel lett az is ismerve, hogy viszont a közhatalmi szervezetek szerepe sem áll a teljes passivitásban, hanem hogy azoknak is — akarva nem akarva — cselekvőleg kell részt venniök a gazdasági világ életfolyamatában.

Különösen ez utóbbi igazság felismerése volt az, mely a mercantilismus iskoláját az emberiség gazdasági fejlődésének történetében oly fényes és nagy jelentőségre emelte.

A közhatalmi szervezetek, az államok vezérelemei ugyanis át lévén hatva azon eszmétől, cselekvőleg folyni be az iparos munka fejlődésének menetére: a közhatalmi szervezet teljes erejét hozták mozgásba az iparos munka fejlődésének érdekében. Ezen működés megtermette gazdag gyümölcseit.

A társadalom iparos munkát üző keretei, a természeti világ erőivel és anyagával szemben folytatott azon küzdelmében, a természet erőit s annak anyagát az emberi életcélok uralma alá hozni, támaszt levén a közhatalmi szervezettől, sőt ez maga is közvetlenül lépven sorompóba: fokozott erélylyel folyhatott a harc a természeti világ ellen. Az eredmény nem maradhatott el. Az emberi czéltudat mind több erőit a természetnek ismerte fel, s hozta életcéljainak szolgálátaba, mindinkább terjesztette ki az ember uralmát a természeti erők felett.

A természeti erők feletti uralom kivívása, a mercantilismus korszakában már nem bűvészet és varázslat, mely a közhatalom büntető karját hívja ki, miként az emberiség történetének korábbi szakaiban, midőn a földhöz kötött köztekintély úgy saját, mint a társadalmi szervezet lételének alapjait vélte azok által megtámadva, kik a természet erőit kihívólag harcra szólítják, vagyis a természettudósok és feltalálók által: hanem ellenkezőleg a közhatalom pártolólág terjeszti ki karjait azok felett, s különös jutalmakat tűz ki azok részére, kik a természet erőinek újabb meghódítását kivívni képesek.

De ezen fejlődési folyamat most jelzett végpontjának elérése közben, a gazdaság alapfogalmai körül is újabb fejlődés állott be, a concret életviszonyok természetszerű visszahatása alatt.

Ugyanis az amerikai aranyfolyó is apadni kezdett, s az aranyálmakkal kivándorolt kalandorok csakhamar kiábrándulva tértek vissza, s azon meggyőződést hozták haza, hogy a mily viszonyban emelkedik az arany mennyisége, oly viszonyban emelkedik az emberi fogyasztásra szükséges termények ára is; tehát az aranytömeg értéke nem növekszik, hanem ellenkezőleg alább száll annak szaporodásával. Miután azonban a nemes érc tömeg évi termelése nem maradt meg az első korszak mesés színvonalán, az emberi élvezet cikkei azonban megmaradtak az érték azon első fokán: az aranykeresők azt tapasztalták, hogy minden aranyuk mellett sem emelkedett gazdasági jólétük.

Ezen concret tapasztalat reávezette az elméket: az emberi gazdagság tulajdonképeni forrásainak keresésére.

Ha nem a nemes érc-tömeg képezi az emberi gazdagság kutforrását, vajjon mi képezheti azt?...

Ezen kérdésre keresvén választ a gondolkodók, a fent rajzolt közvetlen eszmekepcsolatnál akadtak meg.

Ha az emberi közvetlen fogyasztás cikkeinek értéke növekszik a nemes érc-tömeg szaporodásával, s az ember a nemes ércnek mind nagyobb tömegét kénytelen odaadni, az emberi életfentartáshoz nélkülözhetlen élelmi és élvezeti tárgyak ellenértékeként: ez a gondolkodókat természetszerűleg vezette azon következtetésre, hogy az emberi élelmezés cikkeit szolgáltató mezőgazdaságban, a földben rejlő természeti erőkből rejlik a gazdagság kutforrása, s a gazdaság czélja, a nyers termények minél nagyobb mennyiségben való előállításában áll.

Íme a physiokratismus rendszere, mint a gazdaság fogalmának fejlődésében mutatkozó második történelmi fokozat.

Ezen fogalom kiindulási pontját képezte természetszerűleg a következtetések egész sorozatának.

Igy az ipar fogalmának sulypontja szinte a természet által nyújtott nyerstermékek feldolgozásába helyzetetett, s a termelt iparcikkek becese, a feldolgozott nyers anyag, s a feldolgozás alatt elfogyasztott természeti élvezeti cikkek mennyisége által megadottnak mondatott. Az ipar fejlődése pedig minden társadalmi korlátozásoktól ment természeti életviszonyok szabad játékából eredőnek nyilvánított; vagyis az lett kimondva, hogy a természeti életviszonyok összműködése alkotja meg a haladás folyamatát, melyben az ember is csak, mint az által határozott természeti lény, s nem mint határozó alany szerepel.

Ezen felfogás visszatükrözője azon korszak általános világnézetének. Az világosan mutatja a lehanyatlást a renaissance eszményi magaslatáról, s az-anyag bálványozásához való lesüllyedést.

A hol nincsen meg az emberi magasabb rendeltetésnek tudata, mely a természet anyagával szemben — nemcsak az attól való függetlenséget, hanem az a felett való uralmat alapítja meg: ott csak az anyaghoz való rabszolgai lesüllyedés lehetséges.

De másrészt a szellemekben mutatkozó azon visszahatás a haladás magvát is rejtí magában, a mennyiben a renaissance által felébresztett, s az újkorral végletekig kifejlődött antik individualizmussal szemben a konkrét élet természeti alapjaihoz való visszatérést jelzé.

Az encyclopaedisták harca a tekintély és traditio ellen, Jean Jacques Rousseau ábrándjai egy természeti állapotról, mely tekintélyt és traditiot nem ismer: csak természetszerű visszahatást képeznek az akkori uralkodó társadalom bünei, a tekintélyt és traditiot képviselni hivatott társadalmi vezérelemek visszaélései ellenében.

Midőn a társadalmi tekintélyt és társadalmi traditiot képviselő vezérelemek, az emberiség valódi hiyátását és rendeltetését, az emberség azon — a természettel való nagy küzdelmének, a gazdasátnak lényegét annyira félreismerik, a miként azt a XVIII. századbeli európai társadalomban tapasztaljuk: szükségképen kell a természeti tényezők elementaris hatalmának, a fékvesztett individualismus azon kicsapongásaival szemben, visszahatásként felülkerekedni, s az emberség lelki világából a tekintély és traditio emlékét is kiirtani.

Innét azon tünemény, hogy a gazdaszat fogalmának első fejlődési fokozatán, a mercantilismus rendszerében, még oly nagy teret elfoglaló tekintély és traditio: a következő fejlődési fokozatot képező physiokratismus rendszerében már helyet sem talál, s megszületik a modern emberiség nagy gazdaszati jelmondata «laissez faire laissez passer, le monde s'en va lui-même»!...

A féktelen individualismus gazdaszati autocratiáját vélték, a tekintély és traditio elvének, a gazdaszat világából való számüzetése által, megtörni: — és ép ellenkezőleg annak uralmát fokozták ez által a végletekig!

A tekintély és traditio által a multban megalkotott mesterséges munkaszervezeteket, — mint a gazdaszati autocratia védbástyáit, — lerombolták: s nem vették észre, hogy a laissez faire elvével úgy járnak, mint Goethe «Zauberlehrling»-je, t. i. oly hatalmat idéznek elő,

melylyel majdnem birnak. Nem vették észre azt, hogy oly elementaris hatalmat idéztek fel, melynek gazdasági autocratiája, helyesebben despotismusa, messze tulszárnyalja a mult korszak minden visszaéléseit. Megszületett az industrialismus.

Csakis egy gondolkodó főre volt szükség, ki azt a megfelelő elméleti keretbe foglalja, — s azt meg is szülte a physiokratismus százada. Ez Smith Adám volt.

Feladata nem állott másból, mint a physiokraták által proklamált gazdasági alapelveket a gazdasági élet világára következetesen alkalmazni, s e közben a mercantilisták és physiokraták végletekben mozgó tantételeit kellő értékükre visszavezetni. Ez utóbbi feladat megoldása közben tisztába kellett hoznia az emberi gazdagság kuforrásai iránti kérdést, s Smith Adám ezt következetesen helyezte: a tekintély és traditio védszárnyai alól felszabadult emberi munkába!

Itten meg kell kissé állapodnunk s visszatekintenünk oda, — hol a mercantilismus rendszerének hatásáról, az embernek a természeti világ erőivel szemben folytatott küzdelmére, — szólottunk.

A mercantilismus uralma alatt, a közhatalmi szervezetek is csekélyleg folyván be a természeti erők ellenében folytatott azon nagy küzdelembé, melyet gazdaszat név alatt ismerünk, mint említettük volt, nem maradhatott el azon eredmény, hogy a természeti erők mind többje lett meghódítva, s az emberi életezőlok szolgálatába hajtva.

A természeti erők meghódításának, s az anyag átalakítására való felhasználásának formáját: a szerszám, illetőleg a gép képviseli.

A szerszám fogalma, az emberi izomerő érvényesítésére hivatott emberi végtagok kiegészítésére szolgáló eszköz («munkaeszköz»).

Ezen fogalomból világos, hogy a szerszám elválaszthatlan az emberi egyéniségtől, hogy az, az egyéniség kiegészítő része, melynél a természeti erőt csakis az ember physiologiai alkatában rejlő izomerő képviseli s erő meghódítási folyamata: csak az izomerőnek, az egyén életezőljai szerint való felhasználásában nyilvánul.

Ugy hogy a szerszám az egyéni munkaeszköz fogalmába zárható.

A szerszám, mint egyéni munkaeszköz nem terjedhet hatásában tovább, mint az egyéniség, az tehát az egyéni létezés korlátaihoz van kötve. Ugy hogy az egyéni életezőlok szűkebb körén túl, a szerszám munkaeszközként nem szolgálhat.

Midőn tehát az emberiség közös nagy életezőljinak valósítása felé irányuló haladásnál, a természeti világ ellenében viselendő harc-

ban, a tömeges hódítás munkaeszközét keressük: be kell azt látnunk, miszerint a szerszám erre elégtelen, az a természeti erőknek az emberi közös életezőlok szolgálatába való hajtására nem szolgálhat. Ehhez a természeti erők közvetlen meghódítása, vagyis eddig az emberiség által teljesített erőkifejtés, a «physikai munka» teljesítéséhez a természeti erők felhasználása, — szükséges.

A természeti erők közvetlen meghódítása, eddig az ember által teljesített physikai munka elvégzésére: a gép fogalmát nyújtja.

Mi tehát a gép fogalmának lényege? Az, hogy az embert felmenti a physikai munkától. Miután pedig nem egyetlen ember, hanem számos egyén munkáját végzi a gép, tehát nem az egyes egyént, hanem az egyének egész körét menti fel a physikai munkától: azt nem lehet egyéni munkaeszköznek tekinteni, hanem abban lényegileg társadalmi munkaeszközt kell látnunk.

A mercantilismus uralmának korszakában, a közhatalmi szervezetek által gyakorlott támogatás gyümölcseként: a természeti erők meghódítására irányuló találmányok is szaporodtak, vagyis mind több gép lett feltalálva s alkalmazásba véve.

De miután az antik individualismus, az újkorral mindinkább tért foglalt a szellemekben, s a mercantilismus rendszerét, a közhatalmi szervezetek vezérelemei is leginkább az individualis hatalmi célzat indokából ápolták; mivel — mint fentebb kifejtettük volt — a jelentőségre emelkedett ingó vagyont, s ennek forrásaként szolgáló ipart és kereskedést is kénytelenek voltak concret hatalmi tényezőnek elismerni: a természeti erőknek a gépek formájában való meghódítását is csak individualis hatalmi eszköznek tekintették, s nem is ismertek fel azon munkaeszközök természetének, vagyis rendeltetésének lényegét az emberiség gazdasági szervezetében.

A physiokratismus rendszere nem hogy javított volna ezen helyzeten, hanem ellenkezőleg még inkább eltávolította az elméket a megismeréstől. A *laissez faire laissez passer* jelszavából kiinduló elmélet még kevésbé volt képes a gépek rendeltetésének megismeréséhez vezetni, mert hiszen az a természeti erők cultusának, azok elementaris hatalma előtt való meghódolásnak, az emberi céltudat — a természeti rend felett álló trónjáról való leköszönésének, s az emberiség szervezetét a természet vak és öntudat nélküli erői közé lesülyesztő világnézletnek a jeligeje!

A XVIII. század sensualismusa, midőn a historikus társadalmi

tekintély és traditio ellen szállott harcba: az emberiség haladásának, a szabadság, testvériség és egyenlőség eszményeinek harcát vélte küzdeni, s ép az ellenkezőt érte el! Lesülyesztette az emberiség köz-tudatát oda, hogy az emberiség s annak szervezete csak egyik, meg-másíthatlan egymásutánban mozgó öntudatlan átkatrésze benne az uni-versum gépezetének.

Békókból vélte kiszabadítani az emberiséget, s még súlyosabb és kegyetlenebb békókba: a természeti vak erők bilincseibe kovácsoló azt.

Csakis midőn az emberiség, a XVIII. század végével elért értelmi fejlődésének ezen színvonalát megértettük: vagyunk képesek Smith Adám rendszerének megszületését felfogni.

Csakis azon általános előzmények teszik megérthetővé a Smith A. által adott fogalmi meghatározásokat: a munkát, a termelést és a munka-szervezetet illetőleg.

A munka Smith A. szerint, csakis az individualis egoismus rugója által indított cselekvőség, melynek más célja nincsen, mint a termelés. Az tehát minden gazdagság kuforrása, s hogy ezen forrás kiapadhat-lan bőségben maradjon meg: az individualis egoismus minden historikus társadalmi korlátait kell csak teljesen eltávolítani.

A gazdaszat célja semmi más, mint a termelés, még pedig minél fokozottabb méretekben való termelés, s a gazdagság csakis a termékek minél nagyobb mennyiségű felhalmozódásában áll.

A munkaszervezet célja ezeknél fogva nem lehet más, mint a termelés minél fokozottabb kiterjesztése. Ennek eszköze természetsze-rűleg csakis a munkafelosztásnak minél nagyobb érvényesítése lehet.

A munka adó és munkás közti viszonyt az individualis egoismus természetszerű érvényesülése szabályozza, a munkabér a kereslet és kínálat «törvénye» szerint jut megállapodásra, s ezt nem szabad kor-látásokkal megzavarni.

Miután azonban a gépek is csak individualis munkaeszközök, azoknak rendeltetése sem más, mint a termelés fokozása, annak kiter-jesztése.

Látnivaló ezekből, hogy Smith Adám csak az abstract individu-umot látja, a mely sem társadalmi tekintélyt, sem társadalmi traditiot nem is ismerhet, ezekből folyó korlátokat, kötelezettségeket sem.

A gazdaszat nem áll másból, mint az egyes individuumok, a jószág-termelés célzata által vezetett harcából! Hogy ezen harc törvénye nem lehet más, mint physikai természetű, az világos.

Ki teljesen az anyagnak és anyagiságnak dobja magát oda: az anyag kérlelhetlen és vak törvényszerűségének lesz rabja.

Smith Adám is azon disztelen feladatnak lett bajnoka, az embert teljesen az anyagi világ sphaerájába helyezni.

A gyászos eredmény nem maradhatott el.

Azon ember, ki a szabadság nagy harczeit küzdötte vértengerek árán a historikus társadalmi tekintély és társadalmi traditio ellen, ki a természet erőit a gőzgép feltalálása által nem sejtett méretekben szerezte meg életcéljai szolgálatára: vak eszköze lett a természet törvényeinek, anyaga lett azon nagyszerű életfolyamatnak, melyet az emberiség, a természeti világ ellenében folytatott küzdelmeként, a gazdaszat nevezetébe foglalva ismertünk meg!

S vajjon ki képezi azon nagy küzdelemnek alanyát, melynek körében ez a modern ember csak anyag lett? *A tőke.*

A modern emberiség életének a közbeszédben ismertebb, mind azonáltal lényegére nézve alig van kevésbé ismert fogalma, mint a tőke.

Midőn megkísértjük, annak fogalmát adni, csakis módszerünk alkalmazása mellett, közvetve tehetjük azt.

A gazdaszat fogalmának lényegét, a természeti világ ellenében folytatott küzdelembe helyeztük.

Ezen küzdelem alanyaként fogtuk fel az embert, de nem mint egyes individuumot, hanem az embert általánosságban.

Az ember természetének fogalmi meghatározása iránt eszközlött fejtegetéseink fonalán láttuk azt, hogy az ember fogalma elválaszthatatlan a társadalom fogalmától, hogy az ember csakis, mint társadalmi alany létezhetik a valóságban.

Midőn a gazdaszat első alapfogalmait kerestük, reájöttünk annak felismerésére, hogy az ember a gazdaszat nevezetébe foglalt küzdelmet a természeti világ ellenében, csakis mint társadalmi alany, vagyis mint bizonyos határozott társadalmi alakzatok képviselője kezdheti meg a konkrét valóságban. Láttuk azt, hogy az embernek a természeti világ ellen folytatott küzdelmi formái adják meg a társadalmi fejlődés magyarázatát; hogy a küzdelmi formák és társadalmi formák haladása, kölcsönösen feltételezik egymást. Világosabban szólva, beigazoltuk azt, hogy az ember gazdaszati élete bizonyos társadalmi alakzatok közt megy végbe, a mely alakzatok formája s a gazdaszati élet vivmányai között állandó és folytonos kölcsönhatás van.

Ezen felismert élettörvénynél fogva, természetszerűleg kellett az emberiség fejlődésének egyes korszakaiban, különböző alakulatokat megállapítanunk.

Minden korszaknak megvan a maga társadalmi és gazdasági élet formája, mely életformáknak képviselőit képezi a társadalmi tekintély és társadalmi traditio.

Hát vajjon micsoda társadalmi és gazdasági életformákkal bir a modern emberiség a francia forradalom óta?

Erre senki sem merne bizonyára igenlőleg válaszolni. Általán elismert, s nemcsak a tudomány emberei előtt, hanem a nagy tömegek köztudatában is elterjedt tétel az: hogy a modern emberiség egy nagy átalakulási folyamatban van, melyből még állandó életformák, sem a társadalmi, sem a gazdasági életben nem jegezedtek meg.

Tehát, úgy társadalmi, mint gazdasági életünk nem bir határozott keretekkel, nem bir ennél fogva a társadalmi tekintélynek és traditiónak képviselőivel sem, melyek a fejlődést irányítanák.

Vagyis társadalmi és gazdasági életünk különböző ágazatai nem birnak alanyi öntudatig emelkedett formákkal.

Az alanyi mozzanat még nem fejlődött ki, azért nincs sem társadalmi sem gazdasági életünknek irányt adó tekintélye, irányt adó traditioja. Azt csak határozott irány nélküli törekvés, jobban előretörés jellegzi. Szóval az egy fejlődés, melynek csak rugója van, de iránya nincsen, egy organikus életformák felé való fejlődésben mozgó chaos!

A chaosnak organikus élettörvénye nincsen, de megvan benne az anorganikus anyag törvénye, t. i. a nehézkedés és esés, vagyis a tömegek törvénye.

A modern emberiség chaotikus átalakulási folyamatban mozgó társadalmi és gazdasági életének is megvan a maga törvénye, s ezen törvény lényegileg nem lehet organikus természetű, hanem az csakis az anorganikus anyag — vagyis a tömegek törvénye lehet.

A modern emberiség társadalmi és gazdasági életének törvényhozója, a nehézkedés és esés lett. A tömegek törvénye uralkodó abban.

Hát most, a mennyiben a tömegek törvényének nyilvánulása is, a formai logika törvénye szerint, bizonyos alanyi mozzanatot képez: ezen törvény képviselőjeként jelentkező «alany», a tőke.

De a tömegek törvényének uralma, a nehézkedés és esés szabályain kívül, egy más szabályt is léptetett életbe: ez pedig abban áll, hogy minden hatás visszahatást von maga után (vonzás és taszítás).

Valamint a modern társadalmi és gazdasági életben uralkodó hatalmi tényezők összessége a tőkében találta meg alanyi kifejezését: úgy a modern társadalom és gazdaság elnyomást szenvedő tényezői viszont a munkaszervezet formái eszményében jutnak alanyi nyilvánulásra.

A múlt század — a felvilágosodás századának végével uralomra került materialismus hatása alatt álló szellemekben, szinte a tömegek törvénye jutván uralomra, a physiokratismus és industrialismus (smithianismus) rendszerével szemben, mely a francia forradalom által proklamált «szabadság, egyenlőség, testvériség» jelszavainak elsőjét írta zászlajára: azon jelszavak másodikát tüzték lobogójukra a socialismus és communismus iskolái. Az egyenlőség jelszava mellett, a modern emberiség életében egyedül létjoggal bíró társadalmi alanyként a munkaszervezetet proklamálták, s egyben harcra állították az uralmon levő társadalmi alany, a tőke ellen!

Valamint az industrialismus a «szabadság» nevében üzent hadat a társadalmi tekintélynek és tradíciónak: úgy a socialismus és communismus az «egyenlőség» nevében küzd a társadalmi tekintély és tradíció ellen.

Mindkét harcoló fél tulajdonképen közös alapon áll: a modern materialismus közös világnézetében.

Mindkét fél csak az abstract «embert» nézi, egyik sem tekint be mélyebben az ember concret természetébe; egyik fél sem ismeri az emberiség életének valódi mozgató erőit, egyik fél sem tudja azt, hogy az emberi élet lényegét, a közös céltudat által létrehozott organikus formákban — a kölcsönhatás nagy élettörvénye alatt végbemenő fejlődés képezi, s hogy ezen — fejlődési korszakokként változó formáknak képviselőiként: mint társadalmi alanyok, a társadalmi tekintély és tradíció szerepelnek.

Mindkét fél tehát az emberi társadalom életének alaptörvényét támadja meg, midőn az organikus életfejlődés alaptényezőit képező társadalmi tekintélyt és tradíciót tagadja meg — egyik a «szabadság», másik az «egyenlőség» nevében. S chimaerat kerget úgy az egyik fél, midőn végnélküli fejlődést és haladást vár a társadalmi tekintély és tradíció «békóiból felszabadult» modern társadalom gazdasági rendszerétől; — mint a másik fél is, midőn tekintély és tradíció alaptényezői nélkül kíván munkaszervezetet létesíteni, s a munkások a pusztá «gazdasági érdek» rugója által véli egyesíthetni: közös mun-

kaeszközök és közös munka, de külön egyéni haszonélvezet mellett a socialdemocratia, közös munkaeszközök, közös munka és közös haszonélvezet mellett a communismus.

Nem ilyen gyakorlati életeszmények képesek az emberiséget lelkes együttműködésben egyesíteni!

A tisztán anyagi érdek és haszon nem egyesít — hanem szétválaszt.

Más magasabb, az emberi természet méltóságának megfelelőbb gyakorlati életeszményre van az emberiségnek szüksége azon nagy küzdelemben a természeti világ ellenében; mely életeszmény kifejlődését, a modern chaotikus állapotokból a megoldás felé vergődő fokozatos alakulataiban, különös bővebb fejtegetésben kellend előadnunk.

Dr. Kiss Mihály,
szolgabíró.